

Zərdabi irsinin tədqiqatçısı

Mən bir alim, gözəl insan, tədqiqatçı, filosof, nəhayət, BDU-nun Sosiologiya kafedrasının müdiri, fəlsəfə elmləri doktoru, professor İzzət Rüstəmov haqqında danışmaq istəyirəm.

Fəlsəfə elmləri doktoru, professor, akademik S.İ.Vavilov adına medalın laureatı, Lütifzadə adına Beynəlxalq Müasir Elmlər Akademiyasının akademiki, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin "Qabaqcıl təhsil işçisi", 1984-1994-cü illərdə ADNA-nın Fəlsəfə kafedrasının müdiri, 1987-1988-ci illərdə Azərbaycan KPMK yanında Partiya Tarixi İnstitutu direktorunun elmi işlər üzrə müavini, 1994-1999-cu illərdə Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini, 1999-2004-cü illərdə Bakı Dövlət Universitetinin Beynəlxalq Əlaqələr üzrə prorektoru işləmişdir. Eyni zamanda professor İzzət Rüstəmov bir çox elmi məqalə, kitab və monoqrafiyanın müəllifidir. Onun elmi rəhbərliyi ilə Azərbaycanı ilk dəfə olaraq "Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti" (1997, 500 səh.) hazırlanmışdır. "Qısa estetik lüğəti"ni (A.Aslanovla müştərək), "Ateistin cib lüğəti"ni, "Elmin gəncliyi" monoqrafiyası və bir çox digər əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Eyni zamanda onun rus dilindən tərcümə etdiyi "Ümumi sosiologiya" kitabı daha çox diqqəti cəlb edir. Belə ki, kitab ali məktəb tələbələri üçün lazımi bir dərs vəsaitidir. İzzət müəllim 2009-cu ildə "Şöhrət" ordeni ilə təltif edilmişdir. O, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanını, torpaqlarımızın azadlığı uğrunda canından keçən şəhid Məzahir Rüstəmovun atasıdır.

Nə qədər gözəl, xoş sözlər varsa, o da, İzzət müəllimə xasdır. İzzət müəllimlə mən necə tanış oldum? İzzət müəllimi mənim elmi işimə ekspert təyin etdilər. Mən dissertasiyama aparıb ona qol çəkdirməli idim. BDU-ya gedib qapısını döydüm. İçərdən səssiz gəldi. Mən çəkincə-çəkincə içəri keçdim. Qarşımda zəhmli bir insan gördüm. Dedim ki, İzzət müəllim bu dissertasiyaya qol çəkə bilərsinizmi? Dedi ki, yox, oxumamış heç nəyə qol çəkə bilmərəm. İzzət müəllim mənim elmi işimi nöqtə, vergülünə qədər oxudu. Mən ona ömrüm boyu minnətdaram ki, heç bir təmənna güdmədən mənim elmi işimi yoxladı. Sonra opponentim oldu, rəy yazdı.

Müdafiəmdə gözəl çıxışı ilə hamını heyrləndirdi. Mən çox sevindim. Şöbə müdiri, rəhmətlik Ağayar Şükürov həmişə mənə deyirdi ki, sənə nə var ki, İzzət Rüstəmov kimi pro-

fessor sənə arxandır. Mən bununla fəxr edirdim. Çünki mənim heç kimim yox idi ki, mənə köməklik göstərsin. Hər bir işə öz gücümle nail olmuşam. Bir də ki, qarşıma çıxan xeyirxah, qayğıkeş İzzət müəllim kimi alimlərin hesabına. İzzət müəllim mənə müdafiə etdikdən sonra müdiri olduğu Sosiologiya kafedrasında mənə dərs saati verdi. Ağılıma belə gətirməzdim ki, mən BDU-da dərs deyəcəyəm. BDU-nun məzununu olsam da bunu təsəvvürümə gətirə bilməzdim. Çünki bu sahədə heç kimdən kömək gözləmirdim.

İndi Həsən bəy Zərdabi irsinin tədqiqatçısı kimi İzzət müəllimdən söhbət açmaq istəyirəm. İzzət müəllim sanki Zərdabini tədqiq etməmişdir, onunla yaşamışdır. Hörmətli professor Zərdabini elə tədqiq etmişdir ki, mən deyirdim ki, belə bir tədqiqat işinə az-az rast gəlmək olar. İzzət müəllim Zərdabinin təbiətşünaslığa aid bütün əsərlərini hərtərəfli tədqiq etmiş, ona öz münasibətini bildirmişdir. H.Zərdabinin etik və estetik görüşlərini, fəlsəfi, ictimai-siyasi baxışlarını ümdə məsələlərdən biri olan maarif-pərvər fəaliyyətini xüsusi məhəbbətlə tədqiq etmişdir.

İzzət müəllim yazır ki, Həsən bəy Zərdabi bədən və ruh, materiya və şüur məsələsinə də əsərlərində toxunmuşdur. Zərdabiyə görə, şüur materiyanın məhsuludur. Onun nəzərinə, şüur yalnız materiyanın sonrakı yaranmışdır, şüur hər cür üzvi materiyanın deyil, canlı materiyanın məhsuludur. Zərdabi belə hesab edirdi ki, insan öz beyni ilə birlikdə üzvi təbiətin inkişafının müəyyən mərhələsində, tarixin müəyyən təkamül prosesini keçərək üzvi materiyanın uzun sürən inkişafı nəticəsində meydana gəlmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Zərdabi bitkilər, heyvanlar və insanın meydana gəlməsində ümumi bir mənşəyin olduğu fikrini söyləyir və belə qənaətə gəlir ki, insan da heyvandan əmələ gəlmişdir. O, "Elmi-heyvanatdan" adlı məqaləsində yazır: "İnsanın bədəninin üzvlərindən danışan vaxtda ararib deyirik ki, filan heyvanın filan üzünə bax. Haqiqət, insan da qeyri-heyvanların birisidir. İnsan yemək-icməkdə, nəfəs almaqda, doqub-törəməkdə və qeyridə heyvandır və heyvanlar cümləsinə daxildir". Hörmətli professor qeyd edir ki, lakin Zərdabi insanı heyvanlarla eyniləşdirmir. O, insanlarla heyvanlar arasındakı müqayisəli və fərqli cəhətləri izah edir. İzzət müəllim "Həsən bəy Zərdabi" kitabında yazır ki, Zərdabi şüuru beynin məhsulu hesab edir. Bu məsələdə onun fikri idealizmlə ziddiyyət təşkil edir. İdealist fəlsəfəyə görə, şüur qeyri-maddi substansiya olan "ruhun" məhsuludur. "Ruh" guya materiyanın, insan bədənindən asılı deyildir. Zərdabi bu cür iddianı rədd edərək göstərir ki, insan bədənindən asılı olmayan, guya bədən öləndən sonra uzun müddət müstəqil yaşamaqda davam edən ruh deyilən şey yoxdur. Bəzi materialistlər şüurun əmələ gəlməsi problemini izah etməklə çətinliyə düşərək şüuru materi-

yanın atributu, onun ayrılmaz əbədi xassəsi hesab etmişlər. Guya şüur materiyanın bütün formalarına xasdır. Materialistlərdən bəziləri isə dünyanın maddi cəhəti prinsipini düzgün anlama bilməyərək, az qala şüuru inkar edirdilər. Onlar belə hesab edirdilər ki, şüur qaraciyər öd hazırlayan kimi beyin tərəfindən hazırlanan xüsusi bir maddiyədir. Bu nöqteyi-nəzərdən olanlar vulqar materialistlər idilər.

İ.Rüstəmov H.Zərdabinin ictimai-siyasi görüşlərindən bəhs edərək yazır ki, Həsən bəy Zərdabi çarizmin ölkədə yaratdığı "qayda-qanunları" öz gözləri ilə görmüş, onlara dərin nifrət bəsləmişdir. Buna görə də onu daim təqib etmişlər. Çar idarələrində işləməsinə baxmayaraq Zərdabi heç bir vaxt çarizm ilə ideya sahəsində olmamış, əksinə həmişə onların qeyri-insani təbiətini ifşa etmişdir. Zərdabi "Əkinçi" qəzetinin ilk nömrəsində çarizmin mənfi sifətlərini açıqca feodal üsul-idarəsinin artıq yarıtmaz olduğuna işarə edərək yazırdı "Bəs olmaz ki" dünyada həmişə bir qayda ilə rəftar olsun və səlah deyil ki, xalq keçmiş zamanın qaidəsi ilə yaşamağa məcbur edəsən. O qəti olaraq inanırdı ki, çarizm xalqı həm maddi və həm də mənəvi cəhətdən sıxaraq tərəqqiyə mane olur. İ.Rüstəmov "Həsən bəy Zərdabi" kitabında Zərdabinin fəlsəfi görüşlərinə də geniş və hərtərəfli tədqiq edərək yazır ki, Zərdabi fəlsəfi məsələlərlə bilavasitə məşğul olmasa da, lakin onun dünyagörüşündə olduqca maraqlı və qiymətli fəlsəfi ümumiləşdirmə və nəticələrə rast gəlinir. İ.Rüstəmov göstərir ki, Zərdabi Günəş sisteminin planetlərindən biri olmaq etibarilə Yerə əmələ gəlməsi haqqında idealist və dini fikirləri rədd edərək, belə qənaətə gəlir ki, Yer heç bir ilahi qüvvənin əli olmadan tarixi-təbii təkamülün nəticəsində meydana gəlmişdir. Zərdabi dini xurafatı rədd edərək belə bir əqidəyə gəlir ki, yer və göy arasında müəyyən istisnalara mahiyyət etibarilə heç bir fərq yoxdur. Günəş, Yer və Ay öz vahid əbədi qanunları üzrə hərəkət edir.

İzzət müəllim bu kitabında Zərdabinin mövhumat və cəhalətə qarşı mübarizəsini, etik və estetik görüşlərini hərtərəfli və dərinlən, böyük zövq və sevgi ilə tədqiq etmişdir. Eyni zamanda görkəmli alimimiz Zərdabinin nəşr etdirdiyi "Əkinçi" qəzeti və onun bütün şöbələrini geniş şəkildə tədqiq etmişdir.

Professor yazır ki, "Əkinçi"dən yazmaq Həsən bəy Zərdabidən yazmaq deməkdir. H.Zərdabi özünün maarifçilik ideyalarını, mövhumata, cəhalətə qarşı mübarizəsini məhz "Əkinçi" qəzeti vasitəsilə geniş xalq kütləsinə üstüörtülü priyomlarla çatdırırdı. İzzət Rüstəmov yazır ki, Zərdabi irsinin şah əsəri "Əkinçi"dır. Hörmətli İzzət müəllim, mən deyirdim ki, Sizin də şah əsəriniz Həsən bəy Zərdabiyə həsr etdiyiniz tədqiqat işləridir. Haqiqətən də İ.Rüstəmov Zərdabi irsini elə tədqiq etmişdir ki, bir daha onu tədqiq etməyə ehtiyac duyulmur.

Zərdabi hər iki nöqteyi-nəzərin

əsassız olduğunu göstərərək konkret olaraq sübut edir ki, şüur nə materiyanın bir formasıdır, nə də hər cür üzvi materiyanın məhsuludur. Şüur psixi fəaliyyətin yüksək forması olmaq etibarilə üzvi materiyanın inkişafının yüksək məhsulu kimi meydana gəlmişdir.

"Həsən bəy Zərdabi" kitabından sonra İzzət müəllim 2014-cü ildə "Философские проблемы развития естественнонаучной мысли в Азербайджане (XIX начало XX вв.)" kitabını nəşr etdirmişdir.

"Respublika" qəzetinin xüsusi buraxılışı olan "Həsən bəy Zərdabi" adlı nəşrdə də İzzət müəllimin Zərdabi irsinin şah əsəri adlandırdığı "Əkinçi"yə aid silsilə tipli məqalələri ilə geniş oxucu kütləsində maraq doğurur. "Respublika" qəzetinin baş redaktoru, hörmətli professor Teymur Əhmədovun tərtib etdiyi bu kitab 2015-ci ilə Milli mətbuatın 140 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə oxuculara təqdim olunmuşdur. "Əkinçi" qəzetini nəşr etməklə milli mətbuatımızın bünövrəsini qoyan Həsən bəy Məlikov Zərdabinin həyatı, mühtəvi və mübarizəsi barədə dolğun təsəvvür yaradılır. "Философские проблемы развития естественнонаучной мысли в Азербайджане (XIX начало XX вв.)" kitabını rus dilində nəşr etdirmişdir. Bu kitabda görkəmli professorumuz XX əsrin birinci yarısında Azərbaycanda təbii-elmi biliklərin fəlsəfi problemlərini işıqlandırmışdır. O, bu sahəni tədqiq edərək dahi mütəfəkkirlərimizdən olan maarif-pərvər ziyalılarımızın fikir və mülahizələrini geniş şəkildə əks etdirmişdir. İzzət müəllim bu kitabda A.A.Bakıxanovun dünyanın elmi, coğrafi xəritəsi haqqında fikir və düşüncələrini, F.F.Axundovun tibbin və biologiyanın fəlsəfi problemləri haqqında mühakimələrini, Həsən bəy Zərdabinin, N.Nərimanovun və b. yazıçılarımızın Azərbaycan fəlsəfəsinin inkişafındakı rolunu geniş şəkildə tərtib etmişdir.

Respublikamızın Prezidenti İlham Əliyev öz çıxışlarının birində qeyd etmişdir ki, "Mətbuatımız ölkəmizdə müasir cəmiyyət quruculuğu, milli həmrəyliyin və tolerantlığın möhkəmləndirilməsi, siyasi mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi, mənəvi-əxlaqi dəyərlərin qorunub saxlanması və təbliğində üzərinə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirməlidir".

Bəli, bu gün bu dəyərlərin qorunub saxlanması, yerinə yetirilməsində və geniş əhali kütləsi arasında təbliğində hörmətli professorumuz, "Respublika" qəzetinin baş redaktoru Teymur Əhmədovun xidmətləri ölçüyə gəlməz dərəcədə çoxdur. Buna görə də zəhmət çəkib görkəmli mütəfəkkirlərimiz haqqında tədqiqat işləri aparan mənəvi dəyərlərimiz olan professor - İzzət Rüstəmov, Teymur Əhmədov kimi görkəmli alimlərə minnətdar olmalıyıq.

Firuzə ƏLİYEVƏ,
AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutu, dosent,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru.